

BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK OMILLARI

Kadirova Zarina Ilhomovna

Navoiy shahar 3-maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22105656>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi psixologik-pedagogik omillar tahlil qilingan. Mustaqil fikrlashning shaxsning bilish faolligi, motivatsiyasi, refleksiya, tanqidiy va analitik tafakkuri bilan bog'liqligi ochib berilgan. Shuningdek, tarix ta'limida muammoli vaziyatlar yaratish, tarixiy manbalarni tahlil qilish, munozara va debatlar, mustaqil ta'lim, loyiha faoliyati hamda refleksiv yondashuvlarning ahamiyati asoslangan. Tadqiqotda bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning motivatsion, kognitiv, faoliyatli, kommunikativ va refleksiv omillari aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, fikrlash kompetensiyasi, bo'lajak tarix o'qituvchisi, psixologik omil, pedagogik omil, motivatsiya, refleksiya, tarixiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, tarixiy manba.

Kirish. Bugungi ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchidan faqat nazariy bilimlarni egallash emas, balki ularni mustaqil tahlil qilish, baholash va amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyati ham talab etilmoqda. Ayniqsa, tarix o'qituvchisi uchun mustaqil fikrlash muhim kasbiy sifat hisoblanadi. Chunki tarix fani turli tarixiy manbalar, qarashlar, dalillar va interpretatsiyalarni tahlil qilishni talab etadi.

Tarixiy tafakkur tadqiqotlarida manbalarni dalil sifatida qo'llash, tarixiy sabab va oqibatlarini tahlil qilish, tarixiy nuqtayi nazarlarni o'rganish hamda dalillangan tarixiy argument yaratish muhim fikrlash jarayonlari sifatida ko'rsatiladi.

Shu sababli bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda nafaqat pedagogik metodlar, balki talabaning motivatsiyasi, bilish faolligi, o'ziga bo'lgan ishonchi, refleksiv qobiliyati va intellektual mustaqilligi kabi psixologik omillarni ham hisobga olish zarur.

Asosiy qism. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishning psixologik omillari Bo'lajak tarix o'qituvchisining mustaqil fikrlashi, avvalo, uning ichki psixologik faolligi bilan bog'liq. Talaba bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni izlovchi, qayta ishllovchi va amaliyotda qo'llovchi subyekt sifatida shakllanishi lozim.

Bunda quyidagi psixologik omillar muhim ahamiyatga ega: Birinchi omil-bilishga bo'lgan motivatsiya. Talabaning tarixiy voqea-hodisalarni chuqur o'rganishga qiziqishi, savol berishga intilishi va muammoning yechimini mustaqil izlashga ehtiyoj sezishi mustaqil fikrlashning muhim sharti hisoblanadi. Tadqiqotlarda ham motivatsiya, refleksiya, kasbiy o'zini anglash va ijodiy tafakkur bo'lajak o'qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantiruvchi muhim psixologik omillar sifatida ko'rsatiladi.

Ikkinchi omil-kognitiv faollik. Mustaqil fikrlash jarayonida idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, diqqat kabi psixik jarayonlar faol ishtirok etadi. Talabaning axborotni eslab qolishidan ko'ra uni qayta ishlashi, tahlil qilishi va yangi vaziyatda qo'llay olishi muhimroqdir.

Uchinchi omil -tanqidiy fikrlash. Talaba tarixiy ma'lumotni shunchaki qabul qilmasdan, uning manbasini, mazmunini, ishonchliligini va boshqa dalillar bilan muvofiqligini tekshirishi zarur. Tarixiy manbalarni tahlil qilishda manbani aniqlash, mazmunini tahlil qilish, kontekstini aniqlash va baholash kabi bosqichlar tarixiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi.

To'rtinchi omil-refleksiya. Talabaning "Men qanday xulosaga keldim?", "Xulosam qaysi dalillarga asoslangan?", "Boshqa qarash bo'lishi mumkinmi?" kabi savollar orqali o'z fikrlash jarayonini baholashi mustaqil fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Beshinchi omil-intellektual mustaqillik. Talabaning o'z fikrini boshqalarning qarashlariga ko'r-ko'rona moslashtirmasligi, biroq muqobil fikrlarni ham hurmat qilgan holda o'z pozitsiyasini dalillar asosida himoya qila olishi muhimdir.

Pedagogik omillar: Bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim jarayonining qanday tashkil etilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Birinchi pedagogik omil-shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhiti. Talabaga tayyor xulosani berish o'rniga uni savol qo'yish, izlanish, fikr bildirish va qaror qabul qilishga yo'naltirish zarur.

Ikkinchi omil-muammoli ta'lim. Tarixiy muammoni tayyor javob bilan emas, savol va dalillar tizimi orqali o'rganish talabani mustaqil izlanishga undaydi. Masalan, "Mazkur tarixiy voqeaning asosiy sababi nima edi?" yoki "Agar ushbu omil mavjud bo'lmaganida, tarixiy jarayon qanday rivojlangan bo'lishi mumkin edi?" kabi savollar talabaning analitik va muqobil fikrlashini faollashtiradi.

Uchinchi omil-tarixiy manbalar bilan ishlash. Tarix ta'limida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri manbalarni mustaqil tahlil qilishdir. Tadqiqotlarda birlamchi manbalar bilan ishlash tarixiy fikrlashni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi, biroq manbani baholash bosqichi ayrim ta'lim amaliyotlarida yetarlicha qo'llanmasligi aniqlangan.

To'rtinchi omil-munozara va debatlar. Talaba o'z fikrini asoslash, qarshi fikrni tinglash, dalillarni taqqoslash va o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon mustaqil va tanqidiy fikrlashni birgalikda rivojlantiradi.

Beshinchi omil-mustaqil ta'lim topshiriqlari. Talabaga oddiy reproduktiv topshiriqlar emas, balki tahliliy, muammoli va ijodiy topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq. Masalan, tarixiy manbalarni qiyoslash, turli tarixchilar qarashlarini taqqoslash, tarixiy voqeaga muqobil izoh berish va dalillangan xulosa yozish kabi topshiriqlar.

Oltinchi omil-loyiha va tadqiqot faoliyati. Talabaning mustaqil ravishda mavzu tanlashi, axborot izlash, manbalarni saralash, ma'lumotlarni tahlil qilish va yakuniy natijani himoya qilishi mustaqil fikrlash kompetensiyasining bir nechta komponentlarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi.

Tarix ta'limida psixologik va pedagogik omillarning integratsiyasi. Bizningcha, mustaqil fikrlash kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun psixologik va pedagogik omillar alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda tashkil etilishi kerak.

Buni quyidagi model orqali ifodalash mumkin: Motivatsiya, muammoli vaziyat, mustaqil izlanish, tarixiy manbalarni tahlil qilish, munozara, mustaqil xulosa, refleksiya.

Mazkur jarayonda talaba avval muammoni angelaydi, keyin axborot va manbalarni izlaydi, ularni tahlil qiladi, turli qarashlarni qiyoslaydi va o'z xulosasini shakllantiradi. Yakunda esa o'z faoliyati va xulosalarini refleksiv baholaydi.

Tarixiy fikrlash bo'yicha tadqiqotlar ham tarixiy bilimni faqat mazmuniy faktlar sifatida emas, balki manbalar bilan ishlash, dalillar asosida fikr yuritish va tarixiy argument yaratish kabi protseduraviy faoliyatlar bilan birgalikda rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning mualliflik omillari

Tadqiqotimiz doirasida mazkur omillarni besh asosiy guruhga ajratishni taklif qilamiz:

1. Motivatsion-bilishga qiziqish, mustaqil izlanish ehtiyoji, kasbiy motivatsiya.
2. Kognitiv- tarixiy bilim, tafakkur operatsiyalari, axborotni qayta ishlash.
3. Faoliyatli- muammoli topshiriq, manba tahlili, loyiha va tadqiqot faoliyati.
4. Kommunikativ- munozara, debat, fikr almashish, o'z fikrini dalillash.
5. Refleksiv- o'z fikrini baholash, xatolarni aniqlash, o'z faoliyatini takomillashtirish.

Mazkur omillar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning kompleks ravishda qo'llanishi talabaning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoit yaratadi.

Shuningdek, tarix o'qituvchisining o'zining tarixiy tafakkurga munosabati ham muhim. Tadqiqotlarda o'qituvchilarning tarixni o'qitish maqsadlari va strategiyalariga oid qarashlari ularning tarixiy fikrlash va reasoningni darsda qanday qo'llashiga ta'sir qilishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Xulosa o'rnida bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo'lib, unda talabaning ichki motivatsiyasi, kognitiv faolligi, intellektual mustaqilligi va refleksiyasi bilan bir qatorda ta'limning mazmuni, metodlari va tashkil etilish shakllari ham muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy omillar belgilandi: motivatsion, kognitiv, faoliyatli, kommunikativ va refleksiv omillar. Ularni tarixiy manbalar bilan ishlash, muammoli ta'lim, munozara, loyiha va tadqiqot faoliyati bilan integratsiyalash bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun samarali pedagogik asos bo'la oladi.

Mualliflik nuqtayi nazarimizga ko'ra, mazkur jarayonning asosiy mezonlari talabaning tarixiy ma'lumotni qay darajada yod olgani emas, balki tarixiy dalilni mustaqil izlash, uni tanqidiy tahlil qilish, turli qarashlarni qiyoslash, dalillangan xulosa chiqarish va ushbu xulosani yangi pedagogik vaziyatda qo'llay olish darajasi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Whitehouse J.A. Critical Analysis of Sources in History: Developing Historical Thinking // Education and Society. 2018.
2. Whitehouse J.A. Historical Thinking: A Framework for Learning and Teaching History // Educational Practice and Theory. 2015.
3. Soininen S. Teaching Historical Thinking in Practice: A Study of US History Teachers' Views on Using Primary Sources in AP and IB History Lessons // History Education Research Journal. 2022.
4. Gestsdóttir S.M., van Drie J., van Boxtel C. Teaching Historical Thinking and Reasoning: Teacher Beliefs // History Education Research Journal. 2021.
5. Voet M., De Wever B. History Teachers' Knowledge of Inquiry Methods: An Analysis of Cognitive Processes Used During a Historical Inquiry // Journal of Teacher Education. 2017.
6. Raximova N. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy tafakkur shakllanishi va rivojlanishining psixologik omillari. 2025.

7.Ochilova O.Z., Turobova M.A. Talaba yoshlarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning psixologik xususiyatlari. 2026.